

NESVRŠENA TRILOGIJA (UZ RASPRAVLJANJE O METODIJEVU PATERIKU)

Josip HAMM, Beč

Mislim da većina slavista znade kakva mi je trilogija na umu i zašto je zovem nesvršenom. Nisam je nazvao nezavršenom nego nesvršenom, jer mislim da ima razlike između ova dva termina. Nezavršena može npr. biti jedna poznata Schubertova simfonija, ili – nezavršeno može biti „Preobraženje” Tiziana Vecelli – oboje iz jednostavnoga razloga što umjetnici nisu dospjeli da ih dovrše (pa su to poslije njih pokušavali da učine neki od njihovih sljedbenika ili drugih umjetnika). Nesvršeno je onako kao kod istoimenih glagola nešto što nije dovršeno i za što se ne očekuje dovršenje. Eto, u tome je razlika, i zato sam ovaj svoj kratki prilog o pateriku nazvao nesvršenim a ne nezavršenim, jer – ostane li se na osnovama koje danas prevladavaju – mislim da se raspravljanje o pateriku koji se pripisuje ili koji bi mogao da se pripisuje Metodiju, ni u dogledno ni u nedogledno vrijeme neće završiti, niti će prestati biti naučni (pa i kulturno-politički) problem.

Nazvao sam ga trilogijom zato što se danas za čast, koji će paterik od svih biti priznat za Metodijev (ili bar za metodijevski) i tako ući u standardna djela koja se pripisuju Solunskoj Braći, natječu tri paterika: Skitski, Rimski i Sinajski. Zajedničko im je svima to da 1) pristaju uz hipotezu koju je u svoje vrijeme iznosio P.J. Šafařík, da, naime, *otčeskye knigy* u Žitiju Metodijevu XV jamačno znače jedan određeni, izvjesni za ono doba, paterik, 2) da to ni u jednom slavenskom prijevodu paterika nije izrijeком rečeno (naime to da ga je napisao ili preveo sv. Metodije), i napokon 3) da je svima glavni i osnovni kriterij na kojem su zasnivali i zasnivaju svoja zaključivanja, jezik. Drugim riječima, ne raspolazući direktnim svjedočanstvima, svi su pokretači i sponsori ove naše sadašnje trilogije – N. van Wijk (za Skitski paterik),¹ F.V. Mareš (za Rimski paterik)² i, napokon, T.A. Ivanova (za Sinajski paterik)³ – tražili potvrde za svoje teze u jeziku i, što bi, zapra-

¹ N. van Wijk je o tome u nekoliko navrata pisao (isp. Studien zu den altkirchenslavischen Paterika. Verhandelingen der Koninklijke akademie van wetenschappen te Amsterdam, Afdeel. letterkunde NS XXX, 2 (1931), 21–24; Zu den slavischen Paterika, ZfsI Ph. IX (1932), 357–359; O Pateriky, przetłumaczonym przez św. Metodego, Międzynar. zjazd slawistów (filologów słowiańskich), Księga referatów I, Warszawa 1934, str. 167–169, i dr.).

² F. V. Mareš, S. Gregorii Magni Dialogorum Libri IV – Die »Bücher der Väter« der Vita Methodii, Slovo 24 (1975), 17–40.

³ T. A. Ivanova, Zametki o leksike Sinajskogo paterika (k voprosu o perevode Paterika Mefodiem), Problemy sovr. filol. (Sbornik k 70-letiju V. V. Vinogradova), Moskva 1965, 149–152.

vo, svakoga moglo začuditi, — svi su i nalazili u jeziku svojih paterika toliko dokaza starine, dijelom upravo pracrkvenoslavenske i starocrkvenoslavenske starine, da su velikim žarom uvjerali i sebe i druge da je upravo kodeks koji iznose i za koji se zalažu onaj *pravi* na koji bi se odnosilo i imalo odnositi ono što je nekako uzgred i na samom kraju rečeno u glavi XV Žitija Metodijeva.

Pri tom je u vrijeme, kada se je N. van Wijk spremao da izdade kritičko izdanje slavenskih prijevoda djela *Ἀνδρῶν ἀγίων βίβλος* situacija bila još kud i kamo preglednija nego što je ona pred komjom se nalazimo danas.

Van Wijk je, kako sâm navodi, poznao od slavenskih paterika zapravo samo Alfabetški, Jerusolimski, drugi dvodijelni (pseudo-*μέγα-λεμιωνάριον*), zatim Sinajski, Egipatski, Svodni i Skitski. Istina, on je poznao i Rimski paterik, no njegov se prikaz nije sačuvao pa o njem znamo samo da ga nije smatrao običnim paterikom (paterikom u običnom smislu riječi: [das] Römische Paterikon lasse ich außer Betracht, weil es kein Paterikon im gewöhnlichen Sinne des Wortes ist).⁴ Razlog će biti bio *objektivno* u samom pateriku — u tekstu koji se prevodio i u sadržaju onoga što se prevodilo — i *subjektivno* u onome što je prevodioca, u našem slučaju sv. Metodija, moglo navoditi na to da za crkvu i crkvenu pastvu u Moravskoj prevodi upravo ovaj a ne koji drugi paterik.

Razumije se da se je tu u istraživanju i kod istraživača najprije postavljalo pitanje relativne hronologije. Jedan paterik koji do 885. još nije postojao, nije mogao biti preveden od čovjeka koji je te godine umro. Druga je takva relacija bila — da li se koji paterik spominje ili citira u starocrkvenoslavenskim ili starobugarskim djelima koja se po postanku meću u X ili XI vijek, i ako toga ima, koji je to bio.

Na ovo posljednje pitanje odgovarao je prije ravnih stotinu godina već N.I. Petrov navodeći da Kozma Prezviter u drugoj polovini X stoljeća citira tekst iz Skitskog paterika. Svetlina Nikolova ide još dalje, pa budući da se u Fotijevoj Biblioteci u drugoj polovini IX stoljeća spominju tri paterika, Skitski, Sinajski i Veliki limonarij — i budući da izvaci iz ova tri paterika sačinjavaju tzv. Svodni paterik, ona je zaključivala, da se Metodijev prijevod odnosio možda upravo na ovaj Svodni paterik⁵ (mada je on i vremenski jedan od najmlađih i mada se dosada smatrao mlađom slavenskom kompilacijom spomenutih triju paterika). Zato se neko vrijeme — jer nije išla contra usum — mislilo da je imala više uspjeha T.A. Ivanova, tj. ona koja je isticala primat (i prema tome u grupi, kojoj se pridružila, metodijevsko podrijetlo) Moschova (Sinajskoga) paterika, dokazujući da je u njemu dosta i riječi i oblika koji se mogu naći u Metodijevu Nomokanonu kao djelu koje se smatralo — i koje mnogi i danas smatraju — osnovom za lokaliziranja na moravskom tlu. Ovomu je, napokon — nadovezujući na Sobolevskoga — u novije vrijeme pridošao izvrstan bečki paleoslavist F.V. Mareš s tezom da bi upravo Rimski paterik, koji bi, kako to navodi i R. Pope, u 90%⁶ svojega leksika imao biti vrlo blizak najstarijim moravskim

⁴ Vidi D. Armstrong, R. Pope. C.H. van Schooneveld, *The Old Church Slavonic Translation of the 'Ἀνδρῶν ἀγίων βίβλος* in the ed. of N. van Wijk, Mouton 1975, Kapitel VI, Anm. 2. (skr. APS-W).

⁵ Svetl. Nikolova, *Pateričnite razkazi v istorijata na starata bŭlg. literatura*, Izsledv. i materialii I, Sofia 1971.

⁶ APS-W 19.

tekstovima – takvima kao što su Žitije Konstantinovo i Žitije Metodijevo, zatim Nomonkanon i Zakon sudnjy ljudem – trebao biti djelo Metodijevo. Zanimljivo je sada isporučiti kategoričke postavke i zaključke i njegove i Van Wijkove izražene manje-više potkraj ili na kraju njihovih rasprava.

Van Wijk je došao do zaključka, da »nema sumnje da je upravo taj (tj. njegov, Skitski, op. JH.) paterik bio preveden od Metodija, a to više što nijedan drugi paterik nije jezički tako arhaičan« (nie ulega wątpliwości, że właśnie ten Pateryk był przetłumaczony przez Metodego, tembardziej że żaden inny Pateryk niema takiego archaicznego charakteru językowego,⁷ PF XVII /1937/, 65). Njegov oponent naprotiv misli da nas »sa jezičkog i tekstološkog stajališta ništa ne sprečava da postavimo hipotezu, da je staroslavenski prijevod Dijaloga (verzije A, misle se 'Dijalozi' I–IV Grgura Velikoga, op. JH!) nastao u Moravskoj« te odmah nadodaje: »Ovaj je rezultat praktički jednak zaključku, da su upravo ovo djelo Metodijeve otčubskyę kńnigy. Ova se postavka može samo na taj način odbaciti ili izmijeniti, ako se na osnovi slične analize ukaže na drugi crkvenoslavenski paterik ili na drugi patristički spis, koji bi jezički i tekstološki jednako dobro ili još i bolje ispunjavao uvjete za prihvatanje moravskoga metodijevskoga podrijetla. Međutim sve kad bi se takav tekst pronašao, postavilo bi se pitanje, da li bi samo to djelo, ili Dijaloge i to eventualno drugo djelo trebalo označiti kao metodijevske otčubskyę kńnigy. Sve dok se takav pokušaj ne izvrši, Dijalozi Grgura Velikoga (u verziji A) imaju i najveće i filološki najbolje fundirane šanse da se smatraju 'knjigama otaca' (otčubskyę kńnigy).«⁸

Kao što se vidi, stajališta su prilično zaoštrena, uz to ovo posljednje više nego pretposljednje. Pri tome se čitaocu nameću i razlike u prilaženjima čitavoj problematici. Van Wijk je, raspravljajući o jeziku, uvijek nastojao da navodi i ono što je, prema dotadašnjem shvaćanju, upućivalo na panonsko-moravsko područje, i ono što je bilo mlađe te je bilo ili bugarsko ili je pripadalo nekom mlađem sloju koji nije mogao biti Metodijev. Drugi je autor navodio i naglašavao uglavnom samo ono što mu se činilo »vrlo starim« i što je moglo biti u prilog njegovoj tezi, pa je tu i nehotice bio tu i tamo jednostran. Tako npr. *gręsti*, *catъ* (čęta), *aer*, *vъinu* (za vъino), *vrъtogradъ*, *nepšćevati* ili *nepštevati*, *godina* (za lat. hora), *inočędъ*, *eterъ* itd., zatim *popъ*, *prezvitаръ* ili *prozvitаръ*, *prezbitаръ*, *so-tona*, *neprięznъ*, *raka*, *delъ* dolaze – neki čak dosta često – i u glagoljskim crkvenim (poneki i u hrvatskim svjetovnim latiničkim) tekstovima XIV, XV i XVI stoljeća, za koje se nikako ne bi moglo reći da vuku svoju lozu iz Moravske. Ima i pojedinosti koje su, čini se, dosta nategnute. Tako npr. *bedry* 357^b 18 jedva da će biti iskrivljeno *brъzdy*: prije bi se moglo pomišljati na iskrivljeno čitanje lat. *frenum* kao *femur* (i to pri prevođenju s latinskoga na grčki jezik). Za *borъbkovi* 363^a 10 ne bi bilo na odmet da se ogledala najprije r. *boršč-* i istom onda da se osvrtao ev. i na staročeško *broskev*.⁹

Mlađih bohemizama u Rimskom pateriku, kako i njegov zagovornik kaže, zapravo i nema, a da složenice sa bez- (bezdъzdie, i sl.) idu »einwandfrei ins älteste altkirchenslavische Wortschatzsystem« (o. c. 17), ne kazuje ama baš ništa, jer se i dandanas bezbroj

⁷ O Pateryku, przetłumaczonym przez Metodego, PF XVII (1937), 59–65; ispor. i »Der großmährische Erzbischof Method als Übersetzer von Erbauungsliteratur«, Slav. Rundschau X (1938), H. 2, 6–9.

⁸ F. V. M., o. c. 38.

⁹ F. V. M., o. c. 25.

takvih složenica tvori na isti način (pa ih i u Frančičevu Rječniku¹⁰ ima nekoliko stotina).

Tekstološki gledano u glagoljici bi se smatralo izuzetkom, kada bi kopist onda kada se učitao u tekst, počeo da ga spontano mijenja prema svojem govoru i da mnoge leksičke jedinice zamjenjuje jedinicama iz svojega govora: obično je naime obrnuto — da se u početku na nejasno ispisanim ili manje razumljivim mjestima susreću mlađi nadomjesci i da se kopist, što se više uživljava u tekst, sve više približava izvornoj matici i, dosljedno tomu, sve bolje i sve točnije prepisuje. A ako mu neke riječi nisu poznate, ili mu se čine premalo izražajne, onda uz njih meće svoje nadopune.

No najvažnijim mi se kod ove trilogije (ili tetralogije, uzme li se u obzir i Svodni paterik) čini to, da svaki autor upravo na osnovi moravskoga (ili panonsko-moravskoga) jezičnoga sloja dokazuje da je njegov paterik stariji od drugih i da mu je autorom mogao biti ili sâm sv. Metodije ili jedan od njegovih neposrednih učenika. Kada se to usporedno ogleda pa se vidi da su ti kriteriji tako rastezljivi da svatko (pa i Nikolova za Svodni paterik) može u njima da nalazi *neoborive* potvrde za primat svojega paterika, tada se i nehotice nameće pitanje, jesu li svi ti kriteriji na mjestu, odnosno gdje su im prave granice, dokle im seže prava distinktivnost — i ne bi li, možda, cijelu problematiku leksičkih i dr. moravizama u nekanonskim crkvenoslavenskim spomenicima trebalo podvrći preispitivanju prije nego što se donose »neoborivi« zaključci, da je ovaj ili onaj spomenik (a danas takvih ima već preko 30) nastao na češko-moravskom ili panonsko-moravskom tlu te je istom poslije, navodno, dospio na istočnoslavensko ili južnoslavensko područje da bi ondje — i to dosta radikalno — potpao pod udar ruske ili jedne od južnoslavenskih redakcija. Pri tome se nije uzimala u obzir mogućnost da su iz Češke svećenici priučeni latinskom obredu mogli odlaziti i u Rusiju i ondje neke tekstove iz latinskoga prevoditi na crkvenoslavenski jezik ruske redakcije i tako nolens-volens u njih unositi i neke bohemizme. To bi bilo jedno. Drugo bi bilo, da od spomenutih autora nitko, pa ni sâm Van Wijk, nisu išli ispitivati, da li se neki od tzv. moravizama kao indigeni leksemi nisu u XIV, XV ili XVI stoljeću upotrebljavali i na glagoljaško-čakavskom tlu. Da su to činili, vidjeli bi npr. da se »moravski predćirilometodski izraz« *komъkanie* za lat. *communio*, *communicare* nalaze i u Splitskom fragmentu iz poč. XIII v. (^a27–29), da *prezbitrъ/prozvitrъ* i *popъ* alterniraju kao i u Dijalozima verz. A, da je *mniъ* od *mъniъ* < *mъnikъ < lat. *monicus* bilo dosta uobičajeno i na jugu te dolazi i u Žgombićevu, i u Petrisovu i u Ivančićevu zborniku.¹¹ Ni *nepriěznъ* za got. *unhulPo* nije bila neobična riječ, jednako kao što to nije bila niti *godina* u zn. lat. *hora*, i obje se mogu naći — da ne nabrajam mjesta iz brevijara i misala — u Tkalčićevu, Ivančićevu i Vinodolskom zborniku. Ni *raka* nije bila moravizam nego riječ koja se i danas u Hrvatskoj upotrebljava. Brevijar Vida Omišljanina (1396) ima i *prevoz* (344^c1), a *brъzda* dolazi u psalmu 31,9 ne samo

¹⁰ W. Frančić, Słownik serbochorwacko-polski I, II, Warszawa 1956, 1959; akcentima obilježeni dopunjeni Benešićev Hrvatsko-poljski rječnik (rječnik književnoga jezika na sinhronoj osnovi).

¹¹ Podaci se nalaze na shedama u Staroslavenskom institutu u Zagrebu, gdje se radi na Rječniku iz hrvatskih glagoljskih starina. Zahvalan sam upravi Instituta što mi je dopustila da se poslužim njihovom dragocjenom građom.

u tekstu (Ps. Vindob. 121) nego i u sholijama: »brz'da imъ bis(ъ) h(r'st)ъ a uz'da e(van)-j(e)lie«, a to znači da je i u mlađe vrijeme, kada su i gdje su sholije pisane, ta riječ bila poznata (i nije se, kao *balii* – *vračь* u psalmu 87,11,¹² zamjenjivala nekom drugom). Isto tako neobična nije morala biti niti riječ *delatelъ* (i danas se u Gradišću/Burgenlandu za isti pojam upotrebljava termin *d,elač*).

Ili uzmimo druge primjere. Kada npr. Džore Držić (1464–1501) piše *Vinu s' u pokoju dan i noć pribival i moj ljubi jedini*, ili *ljupko se račimo*, teško je pomišljati da su *vinu* (вѣно) i *račiti se* moravizmi i da je *ljubi* paleoslovenizam. Osim toga, prve su dvije potvrde iz »Lista od divojke svomu vireniku«, iz pjesme (LXII) 'na narodnu', a treća je iz pastorela – prve u hrvatskoj i južnoslavenskoj književnosti – pa je teško zamisliti da bi te riječi bile crkvenoslavenskoga podrijetla i da su iz crkvenoga jezika tako duboko prodrle u narod i u njem se sasvim udomaćile.

Ili uzmimo za lexicalia i sintaktičke i druge obrate tekst za koji sasvim sigurno znamo da ga Metodije nije preveo i to – kako se predmnijeva – iz razloga sličnih onima iz kojih i Ulfila nije prevodio knjige Kraljeva: uzmimo knjige Makabejske, za koje osim toga možemo pretpostaviti da ih niti neposredni učenici Ćirilovi i Metodijevi nisu prevodili jedno zato, što su razlozi, zbog kojih ih Metodije nije prevodio, i za njih mogli biti odlučni, a drugo zato što su i ćirilčki i glagoljski tekstovi u konačnici prevedeni ne iz grčkih nego iz latinskih matica. Znamo pored toga da su ih Crkve, i Istočna i Zapadna, dugo vremena smatrale apokrifima te je na Zapadu istom Tridentiski koncil prihvatio prvu i drugu knjigu i ubrojio ih ne u kanonska nego u deuterokanonska djela. Pa ipak, u brevijaru Vida Omišljanina u knjigama Makabejskim nalazimo *prospešno* (delo) I 2,47 'prosperatum (opus)', *vsā prospesna* (stvari imъ) I 4,55 'qui prosperavit eis', pa – *pospešno* (pridets) II,31 'festinanter (venit)', ili *spešili bi pričestnici* biti palestine II 4,14 'festinarent participes fieri palestinae', *ni* ot'ču grobu *pričešćenъ* II 5,10 'neque patris sepulchro participans', gdje bi se danas za prve tri potvrde nekomu moglo činiti da su bohemizmi, za četvrtu da je polonizam, a peta i šesta bi imale biti »ćirilometodske«, dok bi *vistupiti* II 4,34 za procedere bilo općezapadnoslavensko – a sve su te riječi lijepo jedna uz drugu u XIV stoljeću i prije toga kao bonum commune mogle biti i čakavske (dakle jugozapadnoslavenske), gdje u II 5,6 za *prosperitas* nalazimo čak *prospeštvie*, dakle izraz koji bi s bohemiziranim vokalizmom u sufiksu (kao *prospeštvi) više češki zvučao nego današnje češko *prospešnost*.

Slično bi se moglo govoriti i o drugim oblicima, koji se u tim knjigama dosta često susreću (navest ću samo po jednu ili dvije potvrde), kao što su *eterъ* I 4,13, II 1,13 – *hvali dei* II 3,33,35 – *nebrešti* I 3,14 – *vskuju* I 1,60 · 2,7 – *vkupъ* II 2,6 · 4,36 – *vnezapu* I 5,28 · II 3,27 – *erei* (često), *ereistvie* II 4,25·29 – *leki* II 5,3·5 – *česo radi* II 5,4·17 – *zastupъ* II 5,2, pa pleonastičke tvorbe *žalovati žalost'* I 2,54.58, *mъst mъstiti* I 2,68–70, isto tako *vъzdati vъzdanie*, *plakati plačem'* itd. itd. Tako je – još i više, jer su se lakše učile – bilo i s različnim konstrukcijama: s *dativom apsolutnim* (glagoljuću že emu i bisi plačъ veli 'et factus est planctus magnus in Israhel' I 1,26 – I ošće glagoljuću ijude siē · se ēvi se čestъ etera 'et adhuc loquente Iuda haec apparuit pars quaedam' I 4,19 – cesarstvjuću dmitriju ... mi židove 'regnante Demetrio ... nos Iudaei' II 1,7 itd.), s *akuzativom*

¹² balie v'skrěset' shol.: Ni ... vračeve ... mogut' v'skrěsiti (Ps. Vindob. 219).

s *infinitivom* (vzvesti emu obščie obilie bezmer'nae biti 'et nuntiavit ei pecuniis innumera- bilibus plenum esse aerarium' II 3,6), itd. Za kraće participe (*mogi* I 5,40 – *reki* I 5,42,48 – *izbšadъ* I 1,1 – *otpadъ* I 1,6 – ukradъ II 4,32 – *pristupabъ* od *pristoplъ* II 4,34, *putъ emъ* II 3,8), za asigmatske i kraće sigmatske aoriste (*priêtъ* I 1,20·28 – *obretu* za 3. lpl. I 1,12 – *naidu* za *naido* I 1,7 – *i vžegomъ* I 1,8 – *i prinesom g(ospode)ve žr'tvi prinosъ žrtvъ* II 1,8 itd.) ne bi potvrda ni trebalo: oni su bili u sistemu i bili su u glagoljskim spomenicima sasvim obični.

Ono što odatle slijedi moglo bi se ukratko sažeti ovako: U srednjem vijeku i poslije su i kod Slavena uz individualne postojale i samostanske škole u kojima se crkveni (crkve- noslavenski) jezik učio jednako kao što se u katoličkim školama na Zapadu učio latinski a u pravoslavnima na Istoku grčki biblijski i »misni« jezik. Osim toga u leksiku i u grama- tičkim oblicima bilo je tada mnogo više dodirnih točaka i zajedničkih crta nego što se to obično misli. Mnogi izrazi, pa i pojedinačni oblici ili nastavci, otada su u jezicima iščezli ili zakržljali (uzmimo samo spomenuto *prospeh*, *pospeh*, *spešiti*, *pričestiti (se)* sa str.11, pa asigmatske [A], kraće [S] i dulje [S-] sigmatske aoriste, koji su još u XIV i XV vijeku u glagoljskim spomenicima tvorili zaokruženi sistem u kojem se imperfektivno S suprotstav- ljalo perfektivnomu A a imperfektivno A perfektivnomu S-, ili neke nastavke, kao npr. -o-t-a, koji su nekoć na jugu bili mnogo rašireniji nego što su danas, v. *visota* I 1,42, *nečistota* I 1,51 itd. itd.), pa je na takvim osnovama teško suditi o moravizmima te za sve spomenike u kojima se oni pojedinačno javljaju naprečac proglašavati da su im slavenski protografi u IX, X ili XI stoljeću nastali ili nastajali u Češkoj ili Moravskoj i da su se odanle prenosili na Istok ili na Jug, gdje su im prepisivači (kopisti) – namjerno ili nena- mjerno – zatirali tragove koji bi, navodno, direktno upućivali na češko-moravsko ili panonsko-moravsko tlo. Pri tome se obično nije mnogo osvrtao na to, nije li toga u ono vrijeme indigeno moglo biti i drugdje u slavenskom svijetu. Zato mislim da bi i jezične dokaze o moravskom ili ćirilometodskom podrijetlu ovoga ili onoga paterika trebalo podvrgavati mnogo minucioznijoj kritici prije nego što se iznose kao nešto što bi u dokaz- nom postupku imalo biti sasvim sigurno, neoborivo.

Ponekad mi se čini da se s Metodijevim paterikom zbiva nešto što je nalik na po- znatu Reynaldo epizodu u Shakespeareovu »Hamletu«: kritični tekst (observe his incli- nations in yourself, II 1,71) zapravo je vrlo jednostavan, i sve bi bilo u redu, da S. Johnson nije počeo mudrovati, šta bi to sve moglo da znači. Na nj su nadovezali E. Dowden, pa E. Capell, J. Dover Wilson i drugi¹³ – i na kraju su se prevodioci više osvrtao na tumače- nja koja su davali komentatori nego na sâm tekst.

Kod slavista je već g. 1847. P.J. Šafařík izrazio mišljenje da bi se *otъčьskye kniguy* u Žitiju Metodijevu XV mogle odnositi na paterik. Mnogi su poslije toga – sve do Nikol'skoga¹⁴ – objeručke prihvaćali to rješenje, dok nedavno Richard Pope nije – s pravom – iznio misao da bi, s obzirom i na Izbornik 1076 i na Žitije Feodosija Pečerskoga, *otъčьskye kniguy* mogle značiti i paterik (makar u izvacima) i možda još koji drugi tekst za koji se misli da ga je preveo sv. Metodije, odnosno *πατερικόν* i *τὰ πατερικά* in the widest sense,

¹³ Ispor. J. Torbarina, A Minor Crux in »Hamlet«, *Studia Romanica et Anglica* VI (1958), 3–13.

¹⁴ N. K. Nikol'skij, K voprosu o sočinenijah, pripisyvaemyh Kirillu Filozofu, *Izvestija po russ. jaz. i slovesn.* I 2 (1928), 399–457.

including both hagiographic and non-hagiographic writings of the Church Fathers.¹⁵

Ja sam također misljenja da su monobiblička rješenja onako kako se ona danas predlažu s nekih strana pomalo pretjerana i da bi više trebalo polaziti od izvora i od općih vrednovanja koja su pri tome dolazila ili mogla dolaziti do izražaja. Tako su se npr. *kǎnigy* sasvim lijepo mogle odnositi na svakovrsna apoftegmata i na kraće sastavke sabrane u jednoj knjizi. Je li to kod apoftegmata bio Skitski ili Sinajski paterik, ostat će za nas jamačno zauvijek tajna. Da to nije mogao biti Rimski paterik, na to upućuje već to što su 1) i Konstantin i Metodije bili po odgoju i po obrazovanosti Grci, 2) što su neko vrijeme provodili u grčkim manastirima, tako da su im 3) istočni paterici bili neuporedivo bliži od zapadnih, pogotovu od Rimskoga, kojemu su sadržaj gotovo isključivo vitae et miracula patrum Italicorum i dosta apstraktna, širem krugu slušalaca manje pristupačna raspravljanja de aeternitate animarum. Neka su Petrova pitanja i za samoga papu bila nezgodna (tako pri raspravljanju o paklu, IV c. 44, kada ga je Petar pitao »ubinam esse infernum putamus: super hanc terram an sub terra esse credendus est«, a papa u hrvatskom prijevodu 1513. g.¹⁶ odgovara: » ... nisam toliko mudre pameti i od svoje glave ne smim odlučit to tvoje pitanje«), drugdje su opet, tako u IV c. 59/60, sadržane misli koje su uže od onih koje se nalaze u Izborniku 1076. na mjestu na kojem se govori o Ivanu Zlatoustom, Kirilu Aleksandrijskom i o *iskonʹnyhʹ knigahʹ o(tʹ)čʹbskyihʹ*. U Žitiju Feodosija Pečerskoga se pak za život svečev kaže da ga je vodio *podražaja svjataago i pʹrvaago načalʹbnika čʹrnyčʹbskuumu obrazu, velikaago menju Antonija*, a to nije bio Antonije koludari iz Dijaloga IV c. 49 nego avva Anthonij s kojim počinje Skitski paterik. Zato, ako bismo prema ovakvim popratnim pojavama sudili, najbliže – i najjednostavnije – rješenje bi bilo da za *otʹčʹbskye kǎnigy* prihvatimo van Wijkov Skitski paterik. Ne mislim time reći, da Izbornik 1076. i Žitije Feodosija Pečerskoga neposredno i nepogrešivo na to upućuju: rekao bih prije da se – i s obzirom na parimejnik – nije radilo o nekoj cijeloj knjizi – o prijevodu nekoga većega djela (paterika) u cjelini, nego o kraćim tekstovima s poukama, u koje bi se (prema Vašici) mogla ubrojiti i Anonimna homilija iz Kločeva glagoljaša, i kojima bih ja dodao i omanju zbirku ili izbor apoftegmata iz kruga crkvenih otaca Istočne crkve.

Ako pravo razmotrimo citat iz Žitija Metodijeva, vidjet ćemo da se psaltir, evanđelje, apostol i liturgijske molitve – kao djela koja je prevodio zajedno s bratom Konstantinom-Čirilom – i po sadržaju oštro odvajaju od nomokanona i *otʹčʹbskyhʹ kǎnigʹ* kao djela neliturgijskoga karaktera. Osim toga te se tajanstvene knjige i tu nalaze *iza* nomokanona i na samom kraju poglavlja (XV) kao nešto za što bi se moglo misliti da se samo uzgred spominje i čemu se ne pridaje neka veća važnost.

C.J. Jireček, da je još živ, i mnogi drugi rekli bi, možda, tant de bruit ... No ipak, pokazuje se da takva raspravljanja mogu biti i korisna. U našem slučaju ona su pokazala 1. da se jezični kriteriji ne mogu vrednovati ako se ne uzimlju u obzir i okolnosti u kojima je dolazilo do njihova tradiranja, 2. da se treba obazirati na to, da je *scopus* jezičnih oblika u srednjem vijeku mogao biti drugi (i širi, i više zajednički) nego onaj koji se poslije

¹⁵ APS-W 16.

¹⁶ Tekst je izdan u ediciji SPH, knj. 38 (1978) što je izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, a preveden je s talijanskog (Cavalkina) volgarizzamenta iz druge polovine XV stoljeća.

pojavljuje u književnim jezicima, 3. da kao pomoć pri utvrđivanju retrospektivnih veza mogu dolaziti u obzir rezultati morfonoloških analiza, 4. da moravizme u crkvenoslavenskim spomenicima treba provjeravati i na južnoslavenskim (osobito glagoljskim) spomenicima od XI do XIV i XV vijeka a ne paušalno sve što je kod njih zajedničko tumačiti kao da je – zajedno sa pramicom – došlo sa sjevera (npr. Nikodemovo evanđelje, dok je Prva, tzv. glagoljska legenda o sv. Vaclavu jamačno, odn. zacijelo, nastala u Pragu, no nije isključeno da to nije bilo poslije 1347. ili u vezi sa 1347.), 5. to isto vrijedi za neka djela koja su od čeških prevodilaca mogla biti prevedena na Istoku ili za Istočnu crkvu. I napokon 6. trebalo bi u tom smislu radikalno revidirati i na odgovarajući način preoblikovati tradicionalne, dijelom zastarjele popise distinktivnih arhaizama, panonomoravizama i bohemizama kako ih susrećemo u Uvodu (Einleitung VI, VII) kod van Wijka (u izdanju iz god. 1975) i, još više, u djelima A.I. Sobolevskoga koji je prije punih 77 godina svojim radom pod naslovom *Cerkovnoslavjanskije teksty moravskago proishoždenija* (RFV 1900, Varšava, sv. 1–2) zapravo i utro put raspravljanju o moravizmima i nepune četiri godine poslije toga u radnji *Rimskij paterik v drevnem cerkovno-slavjanskom perevode* (Kijev 1904) iznio hipotezu – koju je Van Wijk već 1931. otklonio, a koja se u naše vrijeme ponovo rađa – da bi *Dijalozi* Grgura Velikoga, koji su u srednjem vijeku bili vrlo popularni,¹⁷ tako da su rano (već u VIII vijeku) prodrli i na Istok i bili prevedeni na grčki jezik, mogli biti djelo koje je veliki praktičar Metodije (kojemu – sudeći po Nomokanonu i po Anonimnoj homiliji – baš ne bi naročito pristajala neka raspravljanja iz razdjela de aeternitate animarum) preveo na slavenski jezik moravske redakcije, kojemu je njegov biograf – bio to sv. Kliment ili tko drugi – dao opći naziv *otčeskyhъ knižbъ*.

¹⁷ Ima npr. jedno njemačko izdanje koje je 1602. izašlo u Münsteru (i. E.), kojemu naslov počinje riječima: *Dialogi. Ein fast lustig und nützlich Buch von dem Leben und der Wunderwercken der Italiänischen Vätter* (itd.).

Zusammenfassung

UNVOLLLENDETE TRILOGIE

(Beitrag zum Meinungsaustausch über das Paterikon der VM)

Es geht um das Sketische, Römische und Sinaitische Paterikon, die – alle drei, wie eine Trilogie, bei der man aber nicht weiss, ob es bei der Dreiteiligkeit bleiben wird – ein Recht auf die *отбѣскаѣ кѣнигы* der VM XV erheben. Dabei sind ihre Hauptvertreter (N. van Wijk, F.M. Mareš, T.A. Ivanova) auf gleiche Weise zutiefst überzeugt, dass es sich 1) um ein bestimmtes Buch (und nicht um lose Vitensammlungen) handelt, obgleich das 2) in den Texten nirgends ausdrücklich gesagt wird, und 3) alle berufen sich, jeweils nach eigener Wahl, auf sprachliche Kriterien als untrügliche Beweise für ihre Schlussfolgerungen. Dass dabei eine bedeutende Rolle den echten und vermeintlichen Moravismen beigemessen werden wird, war in voraus zu erwarten. Bei solcher Sachlage wendet der Verf. ein, dass man zum Grossteil ausser Acht liess 1), dass Übersetzungen aus lateinischen Grundlagen in russischer Redaktion selbst von in Russland tätigen Čechen hergestellt werden konnten, und 2) dass man meist versäumte nachzuprüfen, ob manche der vermeintlichen Moravismen nicht aus dem Süden stammten. Es werden Beispiele angegeben aus dem Vitus-Brevier, dem Frašćić-Psalter, den Büchern der Makkabäer und selbst aus der ragusanischen weltlichen Literatur des ausgehenden 15. Jahrhunderts. Das Römische Paterikon, worunter die Dialoge Gregorius des Grossen zu verstehen sind, in denen Sobolevskij 1904 die *отбѣскаѣ кѣнигы* vermutete, wurde schon 1931 von N. van Wijk abgelehnt.

Abschliessend werden in 6 Punkten allgemeintextologische Schlüsse formuliert, die aus den Besprechungen im Aufsätze folgen.

SLOVO

28

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA U ZAGREBU

ZAGREB 1978

S L O V O

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA
»SVETOZAR RITIG«
Instituta za filologiju i folkloristiku, p.o. Zagreb

Izlazi jedanput godišnje

UREDNIŠTVO: 4100 ZAGREB, DEMETROVA 11

BR. 28

Urednički odbor:

ANICA NAZOR, MARIJA PANTELIĆ,
JOSIP TANDARIĆ

Glavni i odgovorni urednik:

ANICA NAZOR

Korektori:

ALOJZ JEMBRIH, JASNA VINCE

Ovaj broj časopisa »Slovo« izlazi uz finansijsku pomoć Republičke zajednice za znanstveni rad SR Hrvatske – SIZ-VII.

Tisak: Štamparski zavod »Ognjen Prica«, Zagreb, 1979.